

**„АЙВЪНХОУ“ ОТ УОЛТЪР СКОТ:
ВЪВЕДЕНИЕ В БЪЛГАРСКАТА РЕЦЕПЦИЯ НА РОМАНА**

Мария Стоенчева
Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“

**IVANHOE BY WALTER SCOTT: INTRODUCTION TO THE
BULGARIAN RECEPTION OF THE NOVEL**

Maria Stoencheva
Paisii Hilendarski University of Plovdiv

This paper aims to provide an introduction to the reception of Walter Scott in Bulgaria, and more specifically, to the reception of his historical novel *Ivanhoe*. For that purpose, the paper is divided into two sections. The first section offers an overview of the publication facts in terms of reception, while the second part presents a comparative analysis of three different Bulgarian translations of the novel, supported by concrete examples. The main goal of the paper is to use this case study as a roadmap for further research of Walter Scott's reception in Bulgaria.

Key words: *Ivanhoe*, Walter Scott, Reception, Bulgaria

Уолтър Скот е известен с любовта си към родината и поради тази причина природните пейзажи на Шотландия са ключов елемент в развитието на сюжетните линии на неговите произведения. В своя труд „Уолтър Скот – патриот и хуманист“ Люба Сариева потвърждава важната роля, която Шотландия изиграва в неговия личен живот и в неговото богато творчество (Сариева 1976: 7). Приживе Скот постига ненадмината популярност в Европа, Австралия и Америка. В българските литературни среди и в българската култура като цяло Скот е познат най-вече като създател на историческия роман и се утвърждава като романист. Въпреки че в началото на своята кариера Скот публикува предимно поезия, у нас тя не се радва на същия успех като рома-

ните му. Един от най-забележителните трудове, посветени на Скот, е този на Дьорд Лукач и носи името „Историческият роман“. В него Лукач твърди, че „...това, което липсва на така наречения исторически роман преди сър Уолтър Скот, е именно специфично историческото, тоест извеждане на индивидуалността на героите от историческата особеност на тяхната епоха“ (Лукач 1963: 19, превод: М.С.).¹ Именно това отличава Скот и привлича вниманието и интереса на читатели и преводачи към творчеството му. В България, както Татяна Стойчева отбелязва, името на Скот се споменава за първи път в рецензия за превода на „Пикильо Алияга“, където неговите (на Скот) романи служат за еталон на жанра, чиято основна цел е да възпитава българския читател чрез своята *полезност* и *уместност* (Стойчева 2000: 133). Романът, който се радва на най-много внимание и е сред най-често превежданите у нас, е „Айвънхоу“. Именно на него и на рецепцията му в България е посветено това изследване. За целта статията е разделена на две основни части.

Част 1: Обзор на събраните факти по темата

Фактологията за наличните преводи на „Айвънхоу“ до началото на ХХІ век е изложена в статията на Татяна Стойчева от 2000 г., а настоящата статия разгръща и задълбочава изследването на рецепцията на този конкретен роман. В част I от „Христоматия“ на Ив. Вазов и К. Величков е включен откъс от „Айвънхоу“ на Уолтър Скот (Вазов, Величков 1884: 289 – 302). В бележка под линия има добавени и биографични данни за самия автор, които накратко ни запознават с живота на Скот и с творчеството му. Малко по-късно, през 1898 г., в „Христоматия“ на Ст. Костов и Д. Мишев авторите обсъждат значимостта на Скот и тази на романите му (Костов, Мишев 1898, т. II: 225). Споменавам точно тези две христоматии, тъй като те са сред най-ранните налични учебни помагала, които свидетелстват за влиянието и важността на Уолтър Скот у нас. Към тях добавям и „Пълен конспект по теория и история на поезията“ на Еньо Николов и Цветан Минков. В него Скот е представен не само като романист (Николов, Минков 1925, т. I: 100 – 105), но и като поет (Николов, Минков 1925, т. I: 50), което е от значение, що се отнася до неговата рецепция у нас и до това как той бива възприет от българския читател. Прави впечатление, че в началото на ХХ век в превод се появяват съкратени варианти на романа. Предполагам, че тези варианти са преведени от сък-

¹ Преводът от английски на български език е мой, освен ако не е посочено друго.

ратено издание на оригинала, тъй като това е било често срещана практика както у нас, така и в световен мащаб. Тези преводи са предимно от френски и руски език. Голяма част от тях са анонимни. Съкращенията варират в различните публикации, но като най-съкратен вариант се откроява адаптираното издание на Моско Москов от 1915 г. Преводът е от френски език и е представен на читателя като „приспособен за младежта“. Дали преводът на Моско Москов се придържа напълно към френския текст, или го е изменил, подлежи на по-подробно проучване. Тази адаптация се появява за първи път през 1915 г. и след това бива преиздадена през 1921 г. В нея се наблюдава значително съкращение спрямо оригиналния текст. Тя съдържа 168 стр. и 29 глави, докато оригиналът е с приблизителен обем от 470 стр. и 44 глави. Съкращаването на обема при това издание вероятно се дължи на желанието на редакторите да го опростят и да го направят по-подходящо и лесно за възприемане от по-младите читатели, към които е насочено то. През 1928 г. се появява и преводът на Рачо Славейков. Той е считан за един от първите и най-пълни преводи на романа и бива преиздаден в два тома през 1992 г. от издателска къща „Прозорец“. По думите на издателите преводът на Р. Славейков се отличава „...с жив и силно звучен български език, който носи удоволствие и естетическа наслада“ (Скот 1992, т. II: 214). За разлика от изданието на Москов в това се наблюдава цялостен превод, и то от оригиналния език на произведението. Както отбелязва Татяна Стойчева, настъпва „поврат [...] през 1962 – 1972 г. [...]“ (Стойчева 2000: 139). През този период се появява преводът на Мария Ранкова и Теодора Атанасова, който е от английски език. Той бива преиздаден през 1980, 1988 и 2001 г. Стойчева умело насочва вниманието ни към тях и добавя, че „...Т. Атанасова, М. Ранкова, Н. Розева и К. Тодорова създават еталон за превод с висок професионализъм. Българският запазва своята структура и звучене, най-вещо е предаден литературният му регистър“ (Стойчева 2000: 139). От двехилядната година насам се появяват още няколко издания на „Айвънхоу“, които спадат към адаптираните версии на романа.

Няма как да не спомена Линда Хъчън, на чийто труд се опирам, когато става въпрос за адаптации. Тя обсъжда адаптацията по два начина: като продукт и като процес. Според нея „...адаптацииите често се сравняват с преводите като открито признато и разширено преработване на конкретни други текстове. Както няма буквален превод, така не може да има и буквална адаптация“ (Хъчън 2013: 16, превод: М.С.). Тя също така допълва, че „адаптирането може да бъде процес

на присвояване, на възприемане на чужда история и филтрирането ѝ в известен смисъл през собствената чувствителност, интереси и таланти. Затова адаптаторите са първо интерпретатори, а след това творци“ (Хъчън 2013: 18, превод: М.С.). Следователно това, което прави адаптацията стойностна, е нейната новост. Адаптациите са интертекстуални и стават неизменна част от публичната история на даден разказ. В резултат на това всички по-ранни адаптации спомагат за нашето разбиране на всички по-късни адаптации. Точно поради тази причина бих искала да обърна внимание на две от адаптациите на романа, появили се след две хилядната година.

През 2009 г. се появява адаптиран вариант на „Айвънхоу“, направен от Васил Атанасов по превода на Теодора Атанасова. Адаптацията бива преиздадена през 2011 г. и е част от поредицата „Златни детски книги“ на издателство „Труд“. Този вариант има 516 стр. и 44 глави, което съответства на броя страници и глави в оригиналния текст.

Малко по-късно, през 2010 г., се появява и адаптацията на издателство „Архипелаг“. Преводът е на Александър Качин, а адаптацията е направена от Андрей Климов. Пълното име на изданието е „Рицарят Айвънхоу“ по романа на Уолтър Скот в поредицата „Библиотека приключения + енциклопедия“. Адаптацията се състои от 116 стр. и представлява детска енциклопедия с илюстрации, която е адаптирана спрямо нуждите на младия читател и цели да го запознае със Средновековието и с историческите приключенски романи.

Тези адаптации си приличат по това, че и двете целят да запознаят младия читател с класическо произведение, но в същото време начинът, по който го правят, е доста различен. Адаптацията на Атанасов е от оригиналния език на произведението и запазва първоначалния му обем. Събитията са коректно и детайлно предадени, без да се премахва нищо съществено, което евентуално би повлияло на успешното предаване на основните идеи и емоции. Адаптацията на Климов, от друга страна, е от руски адаптиран вариант на романа. Тя е значително по-кратка и голяма част от сцените са премахнати или драстично съкратени, което променя произведението и представя по-различен прочит на историята. Премахването на сцени и важни елементи често води до промяна на целия сюжет, което понякога може да бъде объркващо и да има обратен на желанието ефект. Важно е да се спомене обаче, че това, което прави тази адаптация интересна и различна, е наличието на енциклопедична част. Адаптацията е разделена на пет части и след всяка част има енциклопедична извадка, която цели да запознае младия читател с типичната за периода терминология и да представи адекватна

картина на съответната епоха. Макар и различни, тези две адаптации дават възможност на всеки да се запознае с романа или да се наслади на нов и различен прочит на вече известната класика.

Българските читатели имат възможността и удоволствието да се запознаят с „Айвънхоу“ не само чрез преводите и адаптациите на романа, но и чрез неговите екранизации. Филмовите адаптации на „Айвънхоу“ го правят още по-интересен и привлекателен за читателя/зрителя. Чрез тях романът има потенциала да достигне до по-голяма публика и да подтикне хора от различни възрастови групи да го прочетат, след като са гледали филма. Най-ранната екранизация е от 1913 г.², а най-новата е от 1995 г. В периода между петдесетте и осемдесетте години има най-много екранизации. През 1986 г. излиза „Айвънхоу“³, а малко по-късно, през 1995 г., излиза и „Младият Айвънхоу“⁴. През 1995 г. „Мулти Видео Център“ пуска на българския пазар VHS версия на „Младият Айвънхоу“, която е с продължителност от 90 минути и е представена като приключенски филм.⁵ Дублажът е дело на „Мулти Видео Център“ и е подходящ за лица над 15-годишна възраст. По-късно, през 2006 г., „Тандем Видео“ издава на DVD „Айвънхоу“, който е с продължителност от 52 минути и е представен като детски анимационен филм. Дублажът е дело на „Тандем Видео“⁶.

През 1993 г. БНТ – Канал 1, излъчва „Айвънхоу“, детски анимационен филм.⁷ Дублажът е на БНТ. На 22 октомври 2008 г. канал Джи Ти Ви (GTV)⁸ излъчва „Младият Айвънхоу“, приключенски филм с дублаж от „Тамара Войс“ и обработка на студио Джи Ти Ви (GTV)⁹. Тези филмови адаптации достигат и до националния ефир, което показва, че те вероятно са считани за подходящи и образователни. Какво е подходящо за деца, е сложен въпрос, чийто отговор се променя във времето. Този отговор се определя от различни фактори, като епоха,

² През 1913 г. излизат британският нем исторически филм „Айвънхоу“ (1 юли 1913 г.) и американският нем приключенски/драматичен филм „Айвънхоу“ (22 септември 1913 г.).

³ *Ivanhoe*, out: Sept. 14th 1986, Australia, English, Burbank Films Australia, color, 55 minutes.

⁴ *Young Ivanhoe*, out: July 3rd 1995, Canada, English, color, 1 h. 30 mins.

⁵ *Young Ivanhoe*, 1995.

⁶ *Ivanhoe*, 1986.

⁷ *Ivanhoe*, 1986.

⁸ Джи Ти Ви (GTV), който е известен и като Good Television или „Гергов ТВ“, е някогашен български телевизионен канал. Активен е от 1 септември 2005 г. до 1 октомври 2009 г. Бива заменен от BTV Comedy.

⁹ *Young Ivanhoe*, 1995.

виждане и морал. Нещо, което преди е било приемливо, може би вече не е и обратното. Представата за децата също е нещо, което се променя. Именно с тези неща е длъжен да се съобрази един продуцент например, на когото е поставена важната задача да внесе съответните промени или допълнения. Важно е и посланието, което се цели да бъде предадено на съответната аудитория. Филмовите адаптации не само целят да запознаят децата с даденото произведение, те често представят и произведения, към които по-младата публика най-вероятно не би се насочила. По този начин младият зрител бива въведен в един нов и интересен свят, което е предпоставка за запознаване с оригиналното произведение в един по-късен етап.

Считам за интересно наличието и на допълнителни източници, чрез които човек би могъл да се запознае с „Айвънхоу“, и затова им обръщам внимание в следващите няколко изречения. Записи на различни екранизации на романа могат да бъдат открити и гледани на различни видеоплатформи, популярни в България, като например Vbox7, YouTube и VideoClips.bg. Последно, но не и по важност е и наличието на стари телевизионни програми, чрез чието по-подробно проучване би могло да се стигне до заключението дали екранизациите на романа са били/са често срещани и дали са били/са обект на интерес от страна на българския зрител. Това предстои да бъде проучено и описано в хода на работата ми върху моя дисертационен труд, посветен на Уолтър Скот и неговата рецепция в България.

Част 2: Сравнителен анализ на три превода, подкрепен с конкретни примери

Основната цел на този анализ е да покаже до каква степен преводачите са се придържали към оригиналния текст. Настъпили ли са резки промени в процеса на превод/адаптация на текста, какви послания намираме в тези преводи и как българският читател ги възприема. За целта на анализа ще използвам следните преводи – този на Рачо Славейков от 1928 г., съвместния превод на Мария Ранкова и Теодора Атанасова от 1963 г. и адаптацията на Васил Атанасов от 2009 г.

Смятам първо да запозная читателя с обема на различните издания. Първото издание на превода на Рачо Славейков (от 1928 г.) се състои от 375 страници и 44 глави. Второто издание (от 1992 г.) се състои от две части. Част първа включва 269 страници, а част втора се състои от 212 страници, или общо 481 страници. Това издание също съдържа 44 глави.

Първото издание на превода на Ранкова и Атанасова (от 1963 г.) се състои от 537 страници и 44 глави. Второто издание (от 1980 г.) съдържа 461 стр. и 44 глави. Третото издание (от 1988 г.) има 461 страници и 44 глави. Четвъртото и последно до този момент издание е от 2001 г. и съдържа 510 страници и 44 глави.

Първото издание на адаптацията на В. Атанасов (от 2009 г.) се състои от 445 страници и 44 глави. Второто издание (от 2011 г.) има 516 страници и 44 глави. Всички споменати издания съдържат същия брой глави и приблизително същия брой страници като оригинала. Разминаването в броя страници се дължи на различния размер/формат на съответната книга.

Може да се каже, че преводът на Рачо Славейков поставя началото на една нова практика, в която наблюдаваме преводи, които са от оригиналния език на произведението и които се стремят да подражават на оригинала. За да е успешен един превод, преводачите трябва не само да владеят отлично съответните езици, но и да познават съответната култура и да знаят как да предадат и да преведат казаното в дадено произведение. Това е сложен и прецизен процес, в който често проличават приоритетите на дадения преводач. Ние ставаме свидетели на продукт, който е резултат от изборите на превеждащия и неговата интерпретация на оригинала. Това е видимо не само в превода на Рачо Славейков, но и в този на Ранкова и Атанасова и в последвалите след това преводи.

Следващото нещо, на което искам да обърна внимание, е в кои издания са налице предговор и/или послеслов и в кои такива не са включени. Първият превод от английски на български от Рачо Славейков е от 1928 г.¹⁰ и бива публикуван от книгоиздателство „Ив. Г. Игнатов и синове“. Изданието започва с предговор от преводача, който е с приблизителен обем от две страници. В този предговор той ни запознава накратко с живота и творчеството на Уолтър Скот. По думите на Рачо Славейков с написването на „Айвънхоу“ Скот „...встъпва в нов писателски път. Оставяйки настрана реалния живот, личните си наблюдения, той навлиза в областта на фантазията, в която историческият разказ се отклонява от истинските събития, но от друга страна придобива извънредна сила и едно изобилие от краски, непознати дотогава“ (Скот 1928: 4). Той също така набляга на това, че „[p]азказът е тъй ув-

¹⁰ Интересен е фактът, че в самата книга никъде не е посочено, че е издадена през 1928 г., но в повечето библиотеки и онлайн магазини, в които може да бъде намерена, е посочена именно тази година. В книгата е посочена само годината, през която е основано издателството („Ив. Г. Игнатов и синове“) – 1890 г.

лекателен, че се следи с напрегнато внимание от началото до края“ (Скот 1928: 4). Рачо Славейков твърди, че Скот поема по нов и различен път. Той не се страхува да заяви, че според него Скот отделя повече внимание на света на фантазиите, отколкото се придържа стриктно към историческите факти и събития. Той посочва това без притеснение, но не забравя и да възхвали майсторството на Скот и да ни покаже, че точно това отклонение и залитане към света на фантазията прави неговия роман толкова привлекателен и интригуващ както за преводачите, така и за читателите. През 1992 г. издателска къща „Прозорец“ предлага на читателя второ издание на превода на Рачо Славейков в две части. Това издание започва с предговор от преводача (същия като този, наличен в изданието от 1928 г.). Основната разлика в двата предговора е, че в този от 1992 г. са премахнати няколко изречения. За разлика от изданието от 1928 г. в това от 1992 г. (в част втора) е включена био-библиографска справка за Рачо Славейков, която е дело на издателите. Стойчева нарича изданието на превода на Рачо Славейков от 1992 г. „вариант – компилация“. Тя допълва, че издателите пропускат да споменат „[п]ромените с осъвременени съответствия, коригирането на някои неточности, а и заместването на текстове (най-често в епиграфите) с варианти от превода на Ранкова – Атанасова (1963)“ (Стойчева 2000: 142). Би било интересно това да се проучи и да се опише точно какви са разликите и да се помисли върху това защо тези промени не са били оповестени от издателите.

През 1963 г. се появява съвместният превод на „Айвънхоу“ на Мария Ранкова и Теодора Атанасова. Преводът е от английски език. Той бива преиздаден през 1980, 1988 и 2001 г. Първото издание бива публикувано през 1963 г. То е дело на издателство „Народна култура“, София. Не са включени придружаващи паратекстове. Второто издание на превода се появява през 1980 г. и е отпечатано от издателство „Отечество“. То включва илюстрации, които са дело на Христо Алексиев, портрет на Уолтър Скот, предговор, писмо посвещение от Лорънс Темпълтън, девиз¹¹ от Матю Прайър и послеслов от Георги Марковски, озаглавен „Айвънхоу и неговият автор“. Тези притурки вероятно са били включени, тъй като присъстват в голяма част от изданията на английски език и са ключови за успешното запознаване на читателя с живота и творчеството на Скот. Предполагам, че това е решение на редакторския екип, който е счел за нужно те да бъдат

¹¹ Въпросният девиз се отнася за автор, който често се появява отново, след като се е сбогувал.

включени. Що се отнася до послеслова на Георги Марковски, смятам, че включването му е изключително важно, тъй като той предоставя на българския читател времева линия на живота и творчеството на Скот и също така проследява процеса на създаването на едни от най-обичаните и четени негови творби. Третото издание се появява осем години по-късно, през 1988 г., и отново е отпечатано от издателство „Отечество“. Отново са включени илюстрациите, които са дело на Христо Алексиев, портретът на Уолтър Скот, предговорът, писмото посвещение от Лорънс Темпълтън, девизът от Матю Прайър и послесловът от Георги Марковски, озаглавен „Айвънхоу и неговият автор“. Четвъртото и последно засега издание на превода е от 2001 г. То е отпечатано от издателство „PGL – Класика“. За разлика от предходните две тук не са включени всички придружаващи паратекстове. Единствено девизът на Матю Прайър е включен точно преди началото на първата глава. Последното засега издание доста наподобява първото от 1963 г. по това, че се съсредоточава основно върху съдържанието (главите) и пропуска по-рано споменатите допълнения. Би било интересно да се проучи защо в две от версиите имаме всички тези допълнителни елементи, а в другите двете са пропуснати и каква е причината за това. Също така уместно би било да се проучи защо преводът на Рачо Славейков от 1928 г. бива възкресен отново през 1992 г. и защо, ако преводът на Рачо Славейков е считан за един от първите и най-достоверни такива, Ранкова и Атанасова са счели за нужно да предоставят на читателя свой различен вариант на „Айвънхоу“.

През 2009 г., седем години след смъртта на Теодора Атанасова, „Вестникарска група България“ публикува адаптиран вариант на „Айвънхоу“. Адаптацията е направена от Васил Атанасов и е по превода на Теодора Атанасова. Прави впечатление, че в това адаптирано издание като преводач е посочена Теодора Атанасова, но не и Мария Ранкова. Това оставя впечатлението, че преводът е дело само на Теодора Атанасова. Няма как да не се запитам, ако това е вярно, то до каква степен този превод се различава от съвместния ѝ превод с Ранкова и различава ли се изобщо. След като сравних двата текста, стигнах до заключението, че двата превода са доста подобни, дори идентични на моменти. Доста вероятно е това да е ревизиран вариант на вече съществуващия съвместен превод. Склонна съм да вярвам, че по-рано споменатите прилики се дължат на това, че Ранкова и Атанасова са работили съвместно по превода, и на това, че двете имат доста подобен стил. Въпросната адаптация е част от „Златна колекция XIX век“ и се разпространява като приложение на вестник „Труд“ или „24 ча-

са“. От вътрешната страна на предната корица на книгата можем да прочетем кратко резюме на романа, а от вътрешната страна на задната корица намираме интересен параграф за живота и творчеството на Уолтър Скот. Изданието завършва с цитат от самия роман, който е поместен на гърба на книгата. През 2011 г. се появява второто издание на адаптацията на Васил Атанасов. То е част от „Златни детски книги“ и бива публикувано от книгоиздателска къща „Труд“. В него са включени цитат от самия роман и кратък параграф за живота и творчеството на Скот, които са поместени на гърба на книгата. След сравнение на двете издания става ясно, че те са идентични. Наличието на библиографски данни за Скот в изданията е важно, тъй като чрез тях читателят има възможността да се запознае с живота му и да придобие представа за това как той е живял и как е възприемал заобикалящия го свят. От друга страна, краткото резюме на романа цели да запознае читателя с основния сюжет и да го подтикне да прочете даденото произведение. Тези елементи, взети заедно, способстват за успешното привличане на читателския интерес.

Интересно е и отношението към всички кратки стихове, които Скот поставя преди началото на всяка една от главите, и това как те са предадени от българските преводачи. Също така считам за важно да обсъдя и какво се случва с всички песни, поговорки и химни, които са неизменна част от оригинала. При детайлно сравняване на трите различни превода става ясно следното. Рачо Славейков превежда всички стихове, които се появяват преди началото на всяка глава. Той превежда и всички песни, химни и поговорки, налични в оригинала. Те са включени в изданието от 1928 г., както и в това от 1992 г. При превода¹² на Ранкова и Атанасова всички тези елементи също са преведени. В адаптацията на В. Атанасов всичко това е пропуснато и не са преведени нито стиховете преди началото на всяка глава, нито песните, химните или поговорките, което е доста интересно.¹³ Може би това се дължи на факта, че в този случай имаме адаптирано издание, което е насочено към по-млада публика, и идеята му е да запознае младия читател с основния сюжет, но да не го затормозява с излишни детайли. Възможно е Васил Атанасов умишлено да е пропуснал всичко това, но няма как да съм напълно сигурна каква точно е причината за това решение.

¹² Става въпрос за всички издания – от 1963, 1980, 1988 и 2001 г.

¹³ Става въпрос за всички издания – от 2009 и 2011 г.

Последно, но не и по важност – искам да обърна внимание на синтаксиса, използван от преводачите, и на това до каква степен техните преводи звучат като оригинала и предават същото послание.

За целта бих искала да насоча вниманието на читателя към някои конкретни примери, извадени от трите различни превода, и да ги сравня.¹⁴ В глава I в оригиналния текст четем “*fairly – land*” (Скот 1820: 36). Рачо Славейков е превел това като „самодивски край“ (Скот 1992, т. I: 13). В превода на Мария Ранкова и Теодора Атанасова четем „царството на феите“ (Скот 2001: 12). В адаптацията на В. Атанасов също четем „царството на феите“ (Скот 2011: 14). Отново в глава I четем следното “*and the mother of mischief confound the Ranger of the forest*” (Скот 1820: 34). Рачо Славейков го превежда като „а чумата да те тръшне“ (Скот 1992, т. I: 11). Ранкова и Атанасова го превеждат като „и най-голямото зло да сполети горския пазач“ (Скот 2001: 10). В адаптацията на В. Атанасов също четем „и най-голямо зло да сполети горския пазач“ (Скот 2011: 12). Дотук прави впечатление, че съвместният превод на Ранкова и Атанасова и адаптацията на В. Атанасов са сходни и на моменти са дори идентични. След като сравних глава II от съвместния превод на Ранкова и Атанасова и глава II от адаптацията на В. Атанасов (която е по превода на Теодора Атанасова), стана ясно, че двата текста доста си приличат. Изказът, словоредът и дължината на изреченията също са аналогични. Различават се по това, че стиховете в началото на самата глава не са включени в адаптираното издание. Друга разлика, която забелязах, е, че латинската фраза “*Benedicite mes filz*” (Скот 2001: 18) не е преведена в бележка под линия (както е в съвместния превод), а е преведена директно на български език – „Бъдете благословени, деца мои“ (Скот 2011: 19). Още прилики са налице и в следващите примери, които прилагам. В глава II четем следното “*any place of harbourage*” (Скот 1820: 42). Рачо Славейков е превел това като „странноприемница“ (Скот 1992, т. I: 19). В превода на Мария Ранкова и Теодора Атанасова четем за място, където пътниците биха могли „да се подслонят“ (Скот 2001: 18). В адаптацията на В. Атанасов също четем за място, където те биха могли „да се подслонят“ (Скот 2011: 19). След няколко страници, отново в глава II, четем “*child*”¹⁵ (Скот 1820: 46). Р. Славейков превежда думата като „щерка“ (Скот 1992, т. I: 23). В превода на Ранкова и Атанасова четем

¹⁴ Примерите, които ще приложа, са от следните издания на преводите: Рачо Славейков – издание второ от 1992 г., Мария Ранкова и Теодора Атанасова – издание четвърто от 2001 г., и адаптацията на В. Атанасов – издание второ от 2011 г.

¹⁵ Става въпрос за лейди Роуина.

„дете“ (Скот 2001: 23). В адаптацията на В. Атанасов също четем „дете“ (Скот 2011: 24). Тези примери нагледно ни показват, че стилът на Рачо Славейков се отличава от този на Ранкова и Атанасова. Рачо Славейков е отраснал с българското народно творчество и е добре запознат с него. Това лесно може да се види, особено в първото издание на „Айвънхоу“ от 1928 г. Той често търси българското съответствие на чуждото и непознатото с цел да направи текста по-достъпен и разбираем за българския читател, докато изказът и стилът на Ранкова и Атанасова са по-модерни/урбанизирани.

Както отбелязва Стойчева: „[д]оверието към превъзходството на оригинала се налага и на синтактично ниво – конструкциите на български се извеждат според логиката на английския, докато при М. Ранкова и Т. Атанасова преводът партнира на автора в равностойно представяне“ (Стойчева 2000: 142). За да онагледим всичко това, Стойчева предлага на вниманието на читателя директни цитати, които да бъдат сравнени. За улеснение на читателя реших да приложа и оригиналния текст, а именно:

Chivalry! – why, maiden, she is the nurse of pure and high affection – the stay of the oppressed, the redresser of grievances, the curb of the power of the tyrant
(Scott 1820: 328).

Рицарството! то храни, девойко, чистата и висока любов: служи за упора (sic) на притеснения, за утешител на опечалените и укротява властта на тиранина
(Скот 1928: 229 – 30).

Рицарството! Та то девойко, ражда чистата и възвишена любов, то е закрилник на подтиснатите (sic) и борец срещу неправдите, то е силата, която спира ръката на тиранина
(Скот 1963: 335).

При сравнение на двата преведени стиха с оригинала става ясно, че при Рачо Славейков конструкциите на български са изцяло съобразени с логиката на английския. Той ясно демонстрира гореспоменатото доверие към превъзходството на оригинала и се опитва да му подражава, като на моменти изменя значението на оригиналните стихове. При Ранкова и Атанасова, от друга страна, ставаме свидетели на превод,

който предава посланието на оригинала ясно, без това да е за сметка на конструкциите на български и без да се изменя насоката на оригиналния текст. Това е видимо в избора на превод на някои от думите. Например “the stay of the oppressed” е преведено от Р. Славейков като „служи за упора (sic) на притеснения“, а Ранкова и Атанасова са го превели като „то е закрильник на подтиснатите (sic)“. Р. Славейков превежда “oppressed” като „притеснения“, а Ранкова и Атанасова – като „подтиснатите (sic)“. Изборът на Ранкова и Атанасова ясно предава посланието на тези стихове и ни показва, че рицарството играе ролята на закрильник на потиснатите, докато преводът на Р. Славейков изменя посланието и създава впечатлението, че говорим за хора, които са притеснени и просто се нуждаят от някого, който да ги успокои. Друга разлика, на която искам да обърна внимание, е как думата “redresser” е преведена от Р. Славейков като „утешител“, а от Ранкова и Атанасова – като „борец“. Значението на думата предполага, че говорим за някого, който се бори за дадена кауза и цели да възстанови даден ред, което показва, че изборът на Ранкова и Атанасова е по-подходящ.

След като по-рано споменах, че оригиналът изобилства от песни, поговорки и химни, бих искала да се спра на конкретни примери и да обсъдя приликите и разликите в зависимост от избора на преводача. Тъй като адаптираното издание на В. Атанасов не включва песента, която смятам да обсъдя, сравнението ще бъде между превода на Рачо Славейков и съвместния превод на Ранкова и Атанасова. Също така, за да е още по-нагледно и ясно, ще приложа и стиховете от оригиналния текст, а именно:

THE CRUSADER’S RETURN.

1.

High deeds achieved of knightly fame,
From Palestine the champion came;
The cross upon his shoulders borne,
Battle and blast had dimm’d and torn.
Each dint upon his batter’d shield
Was token of a foughten field;
And thus, beneath his lady’s bower,
He sung as fell the twilight hour: –
(Scott 1820: 199).

Завръщането на кръстоносеца

1.

Свърши се войната в Светата Земя
и рицар назад се връща прославен,
но кръст на гърди си, що носеше той,
от битки и бури се бе изпокъсал.
Ранено бе тяло, пронизан бе шлем,
във битки с неверници; така изранен,
все пак под прозорци при ясна луна,
той пееше песни на своята изгора

(Скот 1992: 170).

„Завръщането на рицаря кръстоносец

1.

Венчан със бойна слава, рицар млад
от гроба божи връща се назад.
Копринен кръст краси му раменете,
разръфан цял, разкъсан в боевете.
Покриват вдлъбнати черни щита
и всяка в кървав бой е придобита.
На своята дама пред дома е спрял,
любовна песен в здрача е запял

(Скот 2001: 175).

Както по-рано бе споменато, при Рачо Славейков структурата на българския език е изведена в съответствие с логиката на английския език, докато при Ранкова и Атанасова виждаме превод, който по нищо не отстъпва на оригинала. В тези стихове се наблюдава следното – при Рачо Славейков римата не е запазена и стиховете тясно се придържат към оригиналния текст, докато при Ранкова и Атанасова римата е запазена и основната идея е предадена, без да се нарушава цялостният им смисъл. Също така Рачо Славейков превежда думата “lady” като „изгора“, докато Ранкова и Атанасова се спират на „дама“. Това отново ни показва до каква степен техният изказ се различава и как Славейков е типичен представител на народното творчество и фолклора, докато Ранкова и Атанасова са по-скоро насочени към модерното/урбанизацията.

Накрая искам да обърна внимание на известността на „Айвънхоу“ в България и разнообразните варианти на романа, които биват публикувани. В началото на рецепцията на романа у нас често среща-

на практика е било да се публикуват съкратени варианти, предимно от руски и френски език. Тези съкратени варианти, като например този на Моско Москов, често до такава степен изменят/съкращават оригинала, че за българския читател би било доста трудно да вникне в същността на романа и да съпреживее емоциите и трудностите на неговите герои. За щастие, това се променя през 1928 г., когато на бял свят се появява преводът на Рачо Славейков, който не само е от оригиналния език (английски), но е и първият цялостен превод. По-късно, през 1963 г., Ранкова и Атанасова ни даряват със свой собствен вариант на превода, който бива преиздаван през годините и последното досега издание е от 2001 г. Преводи като тези са изключително важни, тъй като именно на тях се базира представата за Скот у нас. Те оформят неговия образ и дават възможност на българския читател да се запознае с автора и с неговите произведения. Това е и една от причините те да бъдат преиздавани през годините.

Заклучение

Уолтър Скот, който е шотландски историк, романист, поет и драматург, се утвърждава като създател на историческия роман. Точно така е познат и в България. В началото на кариерата си Скот публикува предимно поезия, но у нас е известен най-вече като романист. Най-често превежданият му роман е „Айвънхоу“ и именно поради тази причина настоящото изследване бе посветено на него. Основната ми цел бе да покажа кога Скот се появява в България и кога „Айвънхоу“ започва да се превежда. Определено има още какво да се каже по темата, но това подлежи на бъдещо проучване, което би могло да бъде описано подробно в отделна статия.

ЛИТЕРАТУРА

Вазов, Величков 1884: Вазов, И., Величков, К. *Българска христоматия, или сборникъ отъ избрани образци по всичките родове съчинения, съ приложение на кратки жизнеописания на най-знаменитите писатели. Часть 1: Проза.* [Vazov, I., Velichkov, K. *Balgarska hristomatiya, ili sbornik ot izbrani obraztsi po vsichkite rodove sachineniya, sa prilozhenie na kratki zhizneopisaniya na nay-znamenitite spisatele. Chast 1: Proza.*] Съст.: Иван Вазов и Константин Величков. Пловдив, Свищов, Солун: Книжарница на Д. В. Манчов, 1884.

- Костов, Мишев 1898:** Костов, Ст., Мишев, Д. *Христоматия по изучаване словесността във три тома. Томъ 2: Епическа поезия.* [Kostov, St., Mishev, D. Hristomatiya po izuchvanie slovesnostta vatri toma. Tom 2: Epicheska poeziya.] Съст.: Ст. Костов и Д. Мишев. Пловдив: Издателство „Христо Г. Данов“, 1898.
- Лукач 1963:** Lukács, G. *The Historical Novel.* Boston: Beacon Press, 1963.
- Николов, Минков 1925:** Николов, Е., Минков, Ц. *Пъленъ конспектъ по теория и история на поезията съ огледъ на българската поезия. Помагало за зрелостенъ изпитъ и за самообразование. Книга I.* [Nikolov, E. Minkov, Ts. Palen konspekt po teoriya i istoriya na poeziyata s ogled na balgarskata poeziya. Pomagalo za zrelosten izpit i za samoobrazovanie. Kniga 1.] Съст.: Еньо Николов и Цветан Минков. Лом: Изд. „Зора“, 1925.
- Сариева 1976:** Сариева, Л. *Уолтър Скот, Патриот и хуманист.* [Sarieva, L. Uoltar Skot, Patriot i humanist.] София: Софийски университет, 1976.
- Скот 1820:** Scott, W. *Ivanhoe: A Romance.* Edinburgh: Archibald Constable, 1820.
- Скот 1928:** Скот, У. *Айвенхо: романъ.* [Scott, W. Ivanhoe: roman.] София: Книгоиздателство „Ив. Г. Игнатовъ и синове“, 1928.
- Скот 1963:** Скот, У. *Айвънхоу: Рицарски роман.* [Scott, W. Ivanhoe: Ritsarski roman.] София: Народна култура, 1963.
- Скот 1992:** Скот, У. *Айвънхоу: роман.* [Scott, W. Ivanhoe: roman.] София: ИК „Прозорец“, 1992.
- Скот 2001:** Скот, У. *Айвънхоу.* [Scott, W. Ivanhoe.] София: ИК „PGL – Класика“, 2001.
- Скот 2009:** Скот, У. *Айвънхоу.* [Scott, W. Ivanhoe.] София: „Вестникарска група България“, 2009.
- Скот 2010:** Скот, У. *Рицарят Айвънхоу.* [Scott, W. Ritsaryat Ivanhoe.] София: Издателство „Архипелаг“, 2010.
- Скот 2011:** Скот, У. *Айвънхоу.* [Scott, W. Ivanhoe.] София: ИК „Труд“, 2011.
- Стойчева 2000:** Стойчева, Т. Уолтър Скот Walter Scott 1771 – 1832. [Stoycheva, T. Uoltar Skot Walter Scott 1771 – 1832.] // *Преводна рецепция на европейска литература в България. Английска литература, том I.* Съст.: Александър Шурбанов и Владимир Трендафилов. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2000, стр. 133 – 143.
- Хъчън 2013:** Hutcheon, L. *A Theory of Adaptation, second edition.* London: Routledge, 2013.